

VIAȚA CONFESIONALĂ ȘI SPIRITUALĂ LOCALĂ REFLECTATĂ ÎN CĂRȚILE ROMÂNEȘTI VECHI DIN FONDUL PATRIMONIAL AL MUNICIPIULUI SEBEȘ (SEC. XVII-XIX). ANTECEDENTE, COMENTARIU ȘI COMPLETĂRI BIBLIOGRAFICE

Gabriela MIRCEA, Doina DREGHICIU

Pentru a intra *ex abrupto* în problematica studiului, enunțată prin titlu, este de reamintit faptul că exemplarele de carte veche românească din colecția Muzeului Municipal Sebeș au fost investigate și catalogate de către Doina Lupan încă din anii 1981-1982¹, tot atunci (respectiv în 1979-1982) desfășurând o intensă muncă de cercetare a patrimoniului bibliografic vechi local și Doina Dreghiciu, care a fișat fondul patrimonial de carte al celor trei parohii ortodoxe din localitate (Sebeș I, II, III), în contextul unei tematici mai largi de lucru, axată pe întreg existentul de tipărituri românești vechi păstrate în arealul Văii Sebeșului².

Fondul de carte veche al Muzeului Municipal Sebeș se compunea atunci, în anii investigației întreprinse de către Doina Lupan, din 40 exemplare de tipărituri, provenind din 35 de ediții, apărute înainte de 1830, fondatorul colecției fiind Ion Raica, în afara cărților amintite, de patrimoniu, mai existând acolo tipărituri moderne valoroase, îndeosebi manuale școlare și un număr de 6 manuscrise, din secolele al XVIII-lea începutul secolului al XX-lea³.

Cele mai vechi tipărituri din colecția amintită erau *Carte de învățătură*, Iași, 1643⁴ și *Noul Testament de la Bălgrad* din 1648⁵, urmate de *Pravoslavnica mărturisire*, Buzău, 1691⁶ și *Chiriadromion*, Bălgrad 1699⁷, ca tipărituri de secol al XVII-lea.

---

¹ Vezi Lupan 1981, p. 479-486; Lupan 1982, p. 507-527.

² Dreghiciu 1981, p. 487-498. Dar cercetarea respectivă a Doinei Dreghiciu a început din 1979, când a evaluat, bunăoară, cărțile de la parohia Lancrăm, referindu-se mai amănunțit la *Chiriadromionul* din 1699, de pe ale cărui file descifra o însemnare deosebit de valoroasă „*Când am luat această Păucenie a popii Gherman și o am dat feciorului meu lui Ionașco[u] a[u] fost ani[i] Dunnului 1701 m[esia]ți de[sem]vrie 21*”, la *Triod*, Râmnic, 1761, cu însemnarea: „Să să știe că acest Triod iaste alu besereci Lacrăgului luat de poman[ă] drept [24] de florinți, popa Ionașco au dat 7? mărioși, Gheorghe Stanciu au dat 40 de bani, Avram Vințanul 7 mărioși, Lazăr Todor 20 de bani și de [a]ci înainte cine cum s-au îndurat. Aceasta am scris, anii domnului 1764, aceasta să fie”, la un fragment din *Biblia de la Blaj: Noul Testament, precum și la Chiriadromion*, București, 1801. Investigația Doinei Dreghiciu avea de fapt în atenție întreaga zonă a Văii Sebeșului, ceea ce reprezenta, la vremea respectivă o abordare temerară și, într-un fel, din punctul de vedere al unei încercări de abordare exhaustivă, una de veritabil pionierat, pe care a și onorat-o de altfel, până la urmă (Dreghiciu 1979, p. 369-373).

³ Vezi Lupan 1981, p. 480.

⁴ Lupan 1982, p. 516-518. La Sebeș sunt trei exemplare ale valoroasei tipărituri.

Seria imprimatelor din secolul al XVIII-lea includea următoarele titluri: *Psaltire*, Târgoviște, 1710(?)⁸; *Liturghii*, Târgoviște, 1713⁹; *Ceaslov*, Târgoviște, 1715¹⁰; *Triodion*, București, 1726¹¹; *Liturghier*, Râmnic, 1733¹²; *Antologhion*, București, 1736¹³; *Octoib*, București, 1736¹⁴; *Catavasier*, Râmnic, 1750¹⁵; *Strastnic*, Blaj, 1753¹⁶; *Catavasier*, Blaj, 1762¹⁷; *Psaltire*, Râmnic, 1764¹⁸; *Triodion*, Blaj, 1771¹⁹; *Îndreptarea păcătoșului*, Iași, 1765²⁰; *Octoib*, Râmnic, 1776²¹; *Psaltire*, Râmnic, 1779²²; *Antologhion*, București, 1777²³; *Psaltire*, Blaj, 1780²⁴; *Psaltire*, București, 1780²⁵; *Pilde filosofești*, Râmnic, 1783²⁶; *Octoib*, Blaj, 1792²⁷; *Calendar*, Sibiu, 1794²⁸; *Biblia*, Blaj, 1795²⁹; *Liturghier*, Sibiu, 1798³⁰; [Samuil Micu], *Loghica*, Buda, 1799³¹.

Din secolul al XIX-lea datau următoarele titluri: *Apostol*, Blaj, 1802³²; *Carte de învățături creștinești*, Blaj, 1806³³; *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, Buda,

⁵ *Ibidem*, p. 507-508. În interiorul copertii I sunt lipite 2 foi „dintr-un *Octoib* slavon” (tipar negru și roșu, 21 rânduri pe pagină), ceea ce constituia o deosebit de valoroasă descoperire de bibliografie veche.

⁶ *Ibidem*, p. 516. Exemplarul provine de la Trâmpoiele, județul Alba. În 1723 se afla în proprietatea lui Ioan Loga.

⁷ *Ibidem*, p. 508.

⁸ *Ibidem*, p. 523-525 (două exemplare).

⁹ Lupan 1982, p. 525.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*, p. 513, exemplarul provenind de la biserica din Cunța.

¹² *Ibidem*, p. 518-519.

¹³ *Ibidem*, p. 513. *Antologhionul* este colligat cu un *Octoib* de București, din 1736. Exemplarul a fost achiziționat în chiar anul apariției, 1736, de către Miclăuș Grecul și Trifu a lui Iacob, pentru biserica din Sebeș, ceea ce corespunde unei achiziții de carte deosebit de interesante, din istoria primei jumătăți a secolului al XVIII-lea a comunității românești a localității respective.

¹⁴ *Ibidem*, p. 513-514 (Colligat cu *Antologhion*, București, 1736).

¹⁵ *Ibidem*, p. 519.

¹⁶ *Ibidem*, p. 508-509.

¹⁷ *Ibidem*, p. 509. Exemplarul a fost donat bisericii din Petrești de către Dumitru Dăncilă, în 1879.

¹⁸ *Ibidem*, p. 519-520. Provine de la biserica din Cetea.

¹⁹ *Ibidem*, p. 509. Exemplarul provine de la Ghirbom.

²⁰ *Ibidem*, p. 518. Exemplarul provine de la Răchita.

²¹ *Ibidem*, p. 520.

²² *Ibidem*, p. 520.

²³ *Ibidem*, p. 514. Exemplarul a făcut parte, până în 1957, din zestrea parohiei din Petrești.

²⁴ *Ibidem*, p. 509.

²⁵ *Ibidem*, p. 514. Exemplarul provine din Lancrăm și pe paginile lui și-a lăsat numele și Simion Lașiță, universitar de Jena.

²⁶ *Ibidem*, p. 520-521.

²⁷ *Ibidem*, p. 509-510.

²⁸ *Ibidem*, p. 521.

²⁹ *Ibidem*, p. 510-512. Sunt în colecția respectivă două exemplare, unul cu cota CVR 121, care provine de la biserica ortodoxă din Răchita și a fost donat muzeului din Sebeș de către Ioan Raica, iar cealaltă CVR 3829 (sic!), provine de la biserica, tot ortodoxă, din Petrești.

³⁰ *Ibidem*, p. 521-522.

³¹ *Ibidem*, p. 514-515. Exemplarul provine de la Răchita și a fost donat Muzeului din Sebeș de către Ioan Raica.

³² *Ibidem*, p. 512.

1812³⁴; Claude Fleury, *Catebismul cel mic istoricesc*, Buda, 1814³⁵; *Lexicon româno-latino-ungaro-german*, Buda, 1825³⁶; *Ceaslov*, Sibiu, 1826³⁷; *Acatist*, Sibiu, 1829³⁸.

Cercetarea existentului de carte veche românească din Sebeș a progresat și cu investigarea referințelor documentare existente actualmente, privitoare la dotația vechilor lăcașuri de cult din Sebeș³⁹, respectiv a unor inventare ale

---

³³ *Ibidem*, p. 513.

³⁴ *Ibidem*, p. 515. Exemplarul provine de la familia Bena, din Pianul de Jos, de unde a fost dus la muzeul din Sebeș în 1958, unul dintre proprietari a fost greco-catolicul Ioan Cornea, în 1834.

³⁵ *Ibidem*, p. 515.

³⁶ *Ibidem*, p. 515-516, provine de la familia Ungar, din Sebeș.

³⁷ *Ibidem*, p. 522 (2 exemplare).

³⁸ Vezi Lupan 1981, p. 480-481.

³⁹ Pentru circumscrierea istoriei confesionale locale este util de rememorat următoarele date (după Josan *et alii* 1996): în 1733, cu ocazia *Conscripției* religioase a lui Ioan Inochentie Micu Clain, Sebeșul era reședință protopopească, cu 27 de parohii în subordine (Lancrăm, Pianu de Jos, Pianu de Sus, Răchita, Strugari, Cacova/ Dumbrava, Laz, Căpâlna, Jina, Poiana Sibiului, Rod, Loman, Deal, Răhău, Petrești, Călnic, Sebeșel, Săsciori, Ludoș, Apoldu de Sus, Cărpiniș, Topârcea, Miercurea, Gârbova, Reciu, Dobârca și Apoldu de Jos), protopopul locului fiind Petru. Preoții uniți ai Sebeșului erau, în 1733, trei, respectiv *Georgie, Lazăr, Vasilie*, iar *Ioan* era neunit, respectiv ortodox, ceea ce vorbește despre o indubitabilă partajare confesională locală și despre o rezistență locală la unire, înainte de mișcarea lui Visarion, fără a se cunoaște, la ora actuală, proporția reală a adepților unirii religioase și celor care au fost refractari la o atare alternativă confesională, iar sufletele păstorite de către cei 5 slujitori ai Bisericii erau de aproximativ 1810 (corespondent numeric aproximativ al celor 262 capi de familie recenzați), ceea ce putea corespunde populației românești, de loc neglijabilă, a orașului, la vremea respectivă (p. 30). Câți dintre ei erau greco-catolici și câți ortodocși, reticenți la unire, este mai greu de stabilit, cum s-a mai specificat, căci, deși numărul preoților greco-catolici pare copleșitor, preponderența categorică a enoriașilor lor nu poate fi pur și simplu admisă, deoarece reticența la unire s-a manifestat mai ales la nivelul credincioșilor de rând și mai puțin la nivelul sacerdoților, cum bine se știe și chiar dacă unui număr de 3 preoți greco-catolici ar fi trebuit, în mod teoretic, să le revină un număr mai mare de enoriași, decât unicului preot ortodox amintit! De menționat este și faptul că tot atunci, respectiv în 1733, preotul Ioan din Totoi era „Libertinus ex Szaszsebes”, monogam, sfințit de episcopul Maramureșului și trecut la greco-catolicism în timpul lui Ioan Inochentie Micu Clain, ceea ce configurează destinul interesant al unui român originar din Sebeș, care a îmbrățișat cariera sacerdotală și a avut și un fiu Macarie (p. 47). Același statut, de „libertin” din Sebeș îl avea, tot atunci, preotul Petru din Pătrâneni, sfințit și hirotonit în timpul lui Atanasie (p. 69). În 1750 se consemna existența la Sebeș a 901 suflete de greco-catolici, a unei biserici de aceeași confesiune și a doi preoți, a unui cantor și a doi crâșnici, cu toții tot greco-catolici, dar, cu destulă siguranță, putem crede că vor fi existat și câteva sute de ortodocși, care nu mai erau luați în evidență, ca în 1733 (p. 76)! Despre sursele de venit ale preoților se specifica: „*Sas-Sebeșul, Scaunul Sebeșului, ieste o biserică, loc de arătură, și de grâu și de cucuruș, cât trebuie la doi popi destul; nu să ia nice dijmă, nice dare altă nimică; de fân nimic*”, ceea ce detalia în mod interesant resursele vieții confesionale românești, în variantă greco-catolică, la Sebeș, nivelul mulțumitor al dotației sacerdotale locale, în timpul protopopului Samoilă, din localitatea specificată (p. 83). Situația confesională a locuitorilor români sin Sebeș se va fi schimbat radical ca urmare a mișcării lui Sofronie din Cioara, care aici va fi fost deosebit de puternică, deoarece deși Sebeșul nu apare în *Conscripția* din 1760-1762 a lui Bucow, în *Conscripția* ortodoxă din 1766 sunt consemnați acolo 1145 suflete de credincioși ortodocși, dintre care 601 de sex bărbătesc și 544 de sex femeiesc, ceea ce relevă o schimbare fundamentală a opțiunii bisericești (p. 102), respectiv înclinarea balanței confesionale în celălalt sens, comparativ cu situația de dinaintea anului 1759. În *Conscripția* preoților ortodocși din 1767 figurau la Sebeș, ca sacerdoți, localnicii

bunurilor bisericești⁴⁰, fiind de văzut dacă unele dintre exemplarele respective n-au ajuns în colecția Muzeului Municipal din Sebeș. Rezultatul cercetării documentare respective a fost deosebit de interesant, dar nu a modificat semnificativ ceea ce se acumulase anterior, cu privire la imaginea de ansamblu, stabilizată deja în mare, asupra existentului de carte veche românească din Sebeș, de-a lungul unei istorii de aproape patru secole, așa cum au configurat-o cercetările pe exemplare de carte reale, păstrate încă în zonă, pe care le-au efectuat Doina Lupan și Doina Dreghicui, la sfârșitul deceniului al nouălea și începutul celui de-al zecelea al secolului trecut.

Pe de o parte, s-a putut documenta mai bine istoria bisericească locală, inclusiv în deceniile de la sfârșitul secolului al XVII-lea, relevându-se implicarea notarului Marelui Sobor în relansarea activității tipografice românești transilvane, prin imprimarea în 1683, la Sebeș, a *Sicriului de aur*, rolul cărturarului Ioan Zoba din Vinț fiind în acest sens esențial, neputând fi localizată tot acolo și imprimarea *Cărării pre scurt spre fapte bune îndreptătoare*, tipărită în 1685, de data aceasta, la Bălgrad⁴¹. Momentul editorial din 1683 a fost cu siguranță unul de excepție, cei implicați în finalizarea sa la Sebeș fiind, în ordinea importanței lor ierarhice și a implicării lor intelectuale, popa Ioan din Vinț, notarășul Marelui Sobor, popa Gheorghe din Daia, popa Văsiu din Bălgrad, popa Oprea din Armeni, cu toții protopopi ai Bisericii românești transilvane și „titori” ai Sfintei Mănăstiri a Bălgradului, cu implicarea desigur plenară și a tipografului Daniil (ajutat de patru ucenici), care cu acest prilej a executat (probabil doar a turnat, folosindu-se de mai vechi patrițe sau matrițe) un set un nou de litere, ceea ce i-a atras calificativul de „făcătoriu Tipografiei Noao”⁴². Localizarea imprimării era fără echivoc, „Tipărită în Cetate în Sassebeșu”, ca și datarea evenimentului, respectiv consemnarea momentului în care imprimarea s-a terminat „în luna Sept<emvrie> 17”⁴³, în timpul judeului Sebeșului „Méhel Severin”, al cărui acord pentru imprimare cei implicați îl primiseră de bună seamă, ceea ce și explică

Avram Moga și *Ioan Moga*, care serveau în același oraș, pe când preotul originar din Sebeș, Ionașcu Groza, funcționa la Lancrăm, în vremea în care în fruntea protopopiatului ortodox al Răchitei, din care Sebeșul făcea parte, se afla Ioan Dăncilă. originar din Deal (p. 108). Masiva opțiune pentru ortodoxie a comunității românești a Sebeșului se menținea și în 1805, când se menționau acolo peste 2000 de suflete de credincioși ortodocși, chiar, cu probabilitate, peste 2500 (respectiv 578 capi de familie, incluzându-i/le atât pe văduve cât și pe țigani), precum și existența unei biserici de aceeași confesiune, sacerdoții în funcțiune fiind *Ilie Moga*, sfințit la Buda în 1779, protopopul locului *Zaharia Moga*, sfințit în Transilvania în 1792 și *Vasile Moga*, „Capellanus Archi-Diaconi”, sfințit la Arad în 1798 (p. 121-122), cel din urmă fiind cu siguranță viitorul episcop ortodox transilvan, originar cum se știe din Sebeș (vezi biografia sa sintetică în Păcurariu 1996, p. 277).

⁴⁰ Vezi în acest sens Fleșer *et alii* 2005, p. 109-114.

⁴¹ *Ibidem*, p. 124-125. Edițiile respective, datorate, ambele aceluiași Ioan Zoba din Vinț erau considerate „reușite tentative de adaptare a literaturii române la cele mai gustate genuri din literatura religioasă occidentală a epocii”.

⁴² BRV, IV, 80, p. 205-206. Pentru reconstituirea momentului cultural deosebit de important al imprimării *Sicriului de aur* la Sebeș în 1683 vezi în mod deosebit Mărza 1998, p. 68-72.

⁴³ BRV, IV, 80, p. 206.

consemnarea sa expresă în colofonul tipăriturii, printre toți cei direct implicați în apariția lucrării⁴⁴, ajutorul celui din urmă putând fi nu numai moral, ci, cu probabilitate, și material.

S-a preluat totodată, pe baza fișelor publicate de către Doina Dreghiciu, ideea existenței, în contemporaneitate, pe plan local, a unor exemplare de carte deosebit de valoroase, veritabile piese cu mare încărcătură patrimonială, ca, de exemplu, în dotarea Bisericii cu hramul *Adormirea Maicii Domnului*, din cimitirul ortodox (construită în anii 1778-1783, cu urme de scene de pictură murală, în absida altarului, realizată de Sava Henția în 1902), unde s-au enumerat din nou principalele repere bibliofile, respectiv următoarele cărți vechi din fond: „*Apostol*, Buzău, 1743⁴⁵...; *Ceaslov*, București, 1767⁴⁶...; *Penticostarion*, Râmnic, 1767; *Molitvenic*, Râmnic, 1768; *Triodion*, Blaj, 1800; *Minei*, luna iunie, Buda, 1804; *Minei* luna septembrie, Buda, 1804; *Minei* luna august, Buda, 1804; *Minei* luna mai, Buda, 1804; *Minei*, luna martie, Buda, 1805; *Minei*, luna octombrie, 1805; *Minei* luna iulie, Buda, 1805; *Strastnic*, Blaj, 1817⁴⁷.

În biserica fostă greco-catolică, construită în timpul episcopului Ioan Bobb, în 1818, se preluau, după Nicolae Iorga, titlurile unei serii de numai cinci exemplare de carte, ca: *Antologhion*, 1736; *Chiriacodromion*, Bălgrad, 1699; *Octoib*,

---

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ Fleșer *et alii* 2005, p. 132. Se specifica în inventar faptul că fusese cumpărat pentru „*Sfânta Biserică din Sebeș care iaste neunită*”, în 1792, de „*Ioan Ioan zugrav din Orăștie*”.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 132. Se specifica faptul că fusese cumpărat în 1790 de către Avram Moga.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 132. Doina Dreghiciu inventaria în 1981 existentul de carte de la parohia ortodoxă Sebeș II, relevând următoarele însemnări manuscrise, deosebit de interesante: donatarul *Apostolului* de Buzău din 1743 era Trif Păcurariu din Sebeș, care o cumpărase în 26 decembrie 1792, pentru pomenirea sa și a întregului său neam, așa cum scria în însemnarea de danie, pe seama donatorului amintit, zugravul Ioan Iovan din Orăștie, care cu siguranță era un școlit cunoscător de scrisoare cu chirilice, deci un om educat, fiind de presupus că donatorul nu se prea pricepea la scris, sau oricum apelase la serviciile unui artist nu numai al penelului ci și al scrisului; pe *Evangelhie*, București, 1750, scria în 1865 A. David, parohul bisericii menționate, cu hramul *Adormirea Preacestei*; pe *Ceaslov*, București, 1767 apărea o însemnare din care reieșea faptul că volumul fusese donat de protopopul ortodox Avram Moga în anul 179, iar în 1873 făcea parte din inventarul bisericii ortodoxe, cu hramul *Învierea Domnului*; *Penticostar*, Râmnic, 1767-exemplarul fusese legat, la un moment dat în atelierul de legătorie al lui Wenzel Eisner, din Sebeș; *Molitvenic*, Râmnic, 1768 (după Daniela Poenaru, corespunde exemplarului de tip B) - a aparținut preotului Ioan Moga din Sebeș, conform unei însemnări cu litere chirilice; *Triodion*, Blaj, 1800, legat cu *Strastnic*, Blaj, 1817 - era al bisericii încă din 1856; *Minei* de Buda (iunie), 1804; *Minei* de Buda (septembrie), 1804 - însemnare din care reiese că s-au cumpărat toate cele 12 volume ale serialului amintit, din 1804-1805, în 6 august 1822, fiind plătute de Ioan Berariu și soția sa Ana, care le-au achiziționat cu 85 de zloți de hârtie, care echivalau se poate crede cu 34 zloți de metal (echivalare monetară deosebit de importantă, pentru stabilirea valorii reale de epocă a vechilor tipărituri), danie întărită de protopopul ortodox al Sebeșului, Zaharia Moga și parohul locului Avram Moga, în prezența martorilor Avram Bena, paroh și el în Sebeș și a episcopului Simion Besoiu; *Minei* de Buda (august), 1804; *Minei* de Buda (mai), 1804 - a fost relegat în 1864; *Minei* de Buda, 1805 (martie); *Minei* de Buda (octombrie), 1805; *Minei* de Buda (iulie), 1805; [*Strastnic*, Blaj, 1817] - colligat cu *Triodion*, Blaj, 1800 - în total 36 exemplare de tipărituri vechi (vezi Dreghiciu 1981, p. 494-497).

1792; *Penticostar*, 1768; *Triod*, 1731, precum și manuscrisul canonicului Dimitrie Vaida, intitulat, *Dialogus sau vorbire între părintele și fiul cel dubovnicescu*⁴⁸.

Este de semnalat în contextul aceleiași rememorări bibliografice generale, încetățenită deja în literatura de specialitate, faptul că Doina Dreghiciu găsea la parohia ortodoxă Sebeș III, doar patru exemplare de carte veche românească, după cum urmează: 1. *Triod*, Râmnic, 1731 - există un pomelnic amplu al donatorilor, cu chirilice, din păcate fără dată și localizare, dar donatorii par a fi târgoveți și ca atare ar putea fi chiar locuitori ai Sebeșului, din secolul al XVIII-lea (pentru datarea mai apropiată de adevăr a însemnării ar trebui făcută o expertiză grafologică, pentru că scrisul ar putea fi eventual al unuia dintre preoții români din localitate, oricum, prin formula slavonă introductivă, momentul străngerii banilor poate fi apropiat din start de anii 1731-1750!); 2. *Penticostarion*, Sibiu, 1805 donat *bisericii neumite celei nouă* din Sebeș, de văduva protopopului Zaharia Moga, Ana, prin 18<...>, respectiv prin deceniul al treilea, sau poate al patrulea al secolului al XIX-lea; 3. *Minei* de Buda, pe noiembrie, 1805 și 4. *Minei* de Buda pe ianuarie, 1805⁴⁹.

Situația de la Biserica ortodoxă, cu hramul *Învierea Domnului*, construită și ea la sfârșitul deceniului al doilea și la începutul deceniului al treilea al secolului al XIX-lea, cu un iconostas pictat de Constantin Lecca, deosebit de valoros, merita și ea din plin a fi semnalată public, de către autorii menționați deja (Gheorghe Fleșer, Ioana Rustoiu, Ana Dumitran), analizându-se o listă cu necesarul de cărți (dacă nu chiar cu existentul de carte de atunci, pentru că estimarea respectivă se va fi putut face cu atâta exactitate pe exemplare de carte concrete!), care se ridica la 16 exemplare, evaluate la 286 florini renani, 45 creițari⁵⁰, întocmit în 1824, dintre care Iorga specifica și el câteva, pe care le regăsisse și îi stârniseră interesul științific, respectiv *Cazaniile lui Ilie Miniât*, de Râmnic (!), *Ceaslov* (1768), *Octoib*, (1792), *Octoib* (1826), *Molitvenic* (1792), *Psaltire* (1756), *Triod* (1761)⁵¹. Din însemnări reiese și modul în care au fost achiziționate unele dintre cărți: *Cazania lui Miniât* s-a obținut, din zestrea bisericii din Cioara, în schimbul *Predicilor* lui Petru Maior, ceea ce se considera demn de a fi reactualizat⁵², în contextul bibliografic amintit. Tot după Doina Dreghiciu se mai resemnala faptul că se aflase acolo un *Minei* pe august de Râmnic, din 1780, conform unei însemnări din 1857⁵³ și este de presupus că a existat, la biserica respectivă, întreaga serie a tipăriturilor respective de Râmnic, sau oricum se poate presupune chiar și o atare eventualitate, dată fiind consecvența sebeșenilor în procurarea de carte, inclusiv a unor seriale de tipărituri, pe care le-au dorit întotdeauna în integritatea lor. Se acorda din nou atenție celor 21 exemplare de carte veche românească,

---

⁴⁸ Fleșer *et alii* 2005, p. 132.

⁴⁹ Dreghiciu 1981, p. 497-498.

⁵⁰ Fleșer *et alii* 2005, p. 150.

⁵¹ *Ibidem*, p. 150.

⁵² *Ibidem*, p. 151.

⁵³ *Ibidem*, p. 151.

fișate la parohia respectivă, de către Doina Dreghiciu, subliniindu-se faptul că în 1969, se înscriau tot un număr de 21 de exemplare de carte veche românească⁵⁴.

Fișarea acestor cărți de către Doina Dreghiciu, în 1981, a evidențiat existența următoarei serii de exemplare, deosebit de interesante și de valoroase, ca bunuri patrimoniale ale județului Alba: 1. *Cașaniile lui Ilie Miniati*, București, 1742- în 1870 se afla în inventarul bisericii cu hramul *Învierea Domnului*, din Sebeș (exemplarul provenea de la Cioara, în schimbul unei *Predici* de Petru Maior; în 1811 și 1818 semna pe exemplar, popa Gheorghe Popp din Cioara, semn că schimbul s-a făcut după 1818, de altfel după 1824); 2. *Molitvenic*, Râmnic, 1747- în 1867 se afla sigur în parohia menționată (ca posesori individuali anteriori ai exemplarului pot fi considerați popa Iusa, de la care a fost cumpărat cu 7 florini renani, de către popa Ion din Turda, pentru ca mai apoi exemplarul să ajungă în posesia fiului celui din urmă Erimie Novacovici și apoi, probabil de la acesta la parohia din jurul Bisericii *Învierea Domnului*, din Sebeș; 3. *Antologhion*, Râmnic, 1752 - proveniența este greu de restabilit; 4. *Triodion*, Râmnic, 1761; 5. *Evanghelie*, Blaj, 1765 - donație din 19 mai 1771, din *crăiască milă*, prin vicarul de la Blaj, Iacob Aaron, pentru biserica greco-catolică din Sebeș, dar din Sebeș exemplarul a ajuns în proprietatea bisericii din Cioara, cel puțin în intervalul 1803-1822, în timpul păstoririi preotului Gheorghe Popa, sau Popp, din Cioara; 6. *Minei* (noiembrie), 1778 - se specifica faptul că biserica din Sebeș a început a se construi în 1778; 7. *Minei*, Râmnic, pe februarie, 1779; 8. *Minei*, decembrie, Râmnic, 1779 în 10 februarie 1858 era la biserica menționată din Sebeș; 9. *Minei*, pe ianuarie, Râmnic, 1779 - se surprinde într-o serie de însemnări existența unei veritabile ierarhii de preoți ai locului, dintre care fiind identificați, preotul Ilie Moga, care se stingea din viață în 11 ianuarie 1813, urmat apoi de fiul său, Zaharia Moga, ajuns protopop ortodox al Sebeșului, care a murit în 16 ianuarie (fiind îngropat în 18 ianuarie), a unui an nespecificat, pentru ca tot în 16 ianuarie, dar în 1851, a murit Avram Moga, protopop, la rândul său, urmaș al lui Zaharia; 10. *Minei*, pe luna mai, Râmnic, 1780: „*Ion Berari[ul] a plătit cărțile/...*”⁵⁵; 11. *Minei*, septembrie, Râmnic, 1780- în 1877 era în Sebeș, conform însemnării parohului A. David; 12. *Minei*, pe iunie, 1780; 13. *Minei* pe aprilie, Râmnic, 1780; 14. *Minei*, pe august, Râmnic, 1780; 15. *Octoib*, București, 1792 - o însemnare incomplet redată, din 1792; 16. Petru Maior, *Prediche*, I, Buda, 1810 - în 1874 era la Sebeș; 18. Petru Maior, *Prediche*, II, Buda, 1811; 19. Petru Maior, *Prediche*, III, Buda, 1811; 20. *Octoib*, Buda, 1826, colligat cu *Catavasier*, Buda, 1826; 21.

---

⁵⁴ *Ibidem*, p. 151. Seria titlurilor fișate de Doina Dreghiciu este următoarea: *Cașaniile lui Ilie Miniati*, București, 1782; *Molitvenic*, Râmnic, 1747; *Antologhion*, Râmnic, 1752; *Triodion*, Râmnic, 1761; *Evanghelie*, Blaj, 1765; *Apostol*, Blaj, 1767; *Mineiu*, luna noiembrie, Râmnic, 1778; *Mineiu*, luna februarie, Râmnic, 1779; *Mineiu* luna decembrie, Râmnic, Râmnic, 1779; *Mineiu*, luna ianuarie, Râmnic, 1779; *Mineiu*, luna mai, Râmnic, 1780; *Mineiu*, luna septembrie, Râmnic, 1780; *Mineiu*, luna iunie, Râmnic, 1780; *Mineiu*, luna aprilie, Râmnic, 1780; *Mineiu*, luna august, Râmnic, 1780; *Octoib*, București, 1792; 3 volume din *Predicile* lui Petru Maior, 1810-1811; *Octoib* cu *Catavasier*, Buda, 1826; *Tipicon*, Buda, 1826.

⁵⁵ Iată un sponsor, sau „țitor”, al întregului serial al *Mineelor* râmnicene, postură mai mult decât onorantă, a locuitorului amintit al vechiului Sebeș!

Catavasier, Buda, 1826, colligat cu *Octoih*, Buda, 1826; 22. *Tipicon*, Buda, 1826- în total 22 exemplare de tipărituri;⁵⁶, ceea ce corespunde unei colecții relativ consistente, cu multe conotații manuscrise, care îi sporesc valoarea.

Desigur cercetările actuale trebuie, în mod inevitabil, să pornească și să aibă în vedere observațiile temeinice, pe care Nicolae Iorga le-a făcut, în 1905, în timpul vizitei sale la Sebeș, pentru că din însemnările sale pot fi trase concluzii interesante, în legătură cu edificiile bisericesti, viața religioasă și spirituală a celor două comunități românești, cea greco-catolică și cea ortodoxă, din Sebeș și desigur în legătură cu existentul de carte din inventarele celor trei lăcașuri de cult de acolo, unele dislocate ulterior din contextul respectiv, ceea ce relevă, în plus, valoarea, de arheologie spirituală, a celor consemnate ce către marele savant în timpul periplului său transilvan.

Astfel, cele datorate, în această privință lui Nicolae Iorga, pot fi sintetizate, în modul următor:

I. În „Biserica neunită din centru” se consemnau următoarele: 1. un *Ceaslov*, din 7223 [1715], cu următoarea inscripție: „[*Cumpărat de la*] *Stanciul nepotul...ieromonahul ot Râmneș..., bani gata tl. 3 vechi...Aș pop Mathei mult păcătos; Noemvrie 25, lt. 7231 [1723], m-am dieconit etc. Mult păcătos Macarie, ermonah Tismeanii*”⁵⁷. Tot în această primă biserică investigată se aflau următoarele exemplare: 2. un *Chiriacodromion* bălgrădean, din 1699, cu o interesantă însemnare din 22 aprilie 1756, când protopopul Avram Dăianul, notareșul marelui sobor, redactează o notă, care reprezintă de altfel și rezoluția deliberării soborului, în legătură cu partajarea moștenirii răposatului preot *Maxin*⁵⁸ (probabil Maxim), exemplar care i-a revenit fiicei celui din urmă Ioana, ca parte de moștenire, cuvenită, situație extrem de interesantă, din care reiese faptul că femeile nu erau întotdeauna excluse de la moșteniri cu conotații nu numai materiale ci și spirituale; 3. un alt exemplar este o *Evanghelie* din 7258 [1750] („*Această svântă și dumnezeiască Evanghelie am cumpărat-o Svinției Sale părintelui ieromonah Nifon proin ig[umenul], întru pomenirea noastră, socotind că, cetind Svinția Sa pe dânsa dubul înțelepciunii, îi va da aducerea aminte și ne va pomeni și pe noi păcătoși?*”; 4. al patrulea exemplar era *Evhologiu* sau *Molitvenic*, din 17[...] și 5. un *Octoih* din 1763.

II. La biserica din centru enumera, în ordine alfabetică, 14 exemplare: 1. *Antologhion*, 1832; 2. *Apostol*, 1814; 3. *Biblie* din 1688, cu o inscripție din 1797; 4. *Cașania lui Varlaam*; 5. *Cașaniile lui Miniati*, Râmnic, 17[...]; 6. *Ceasoslov* din 7275 [1768]; 7. *Liturghii* din 1729 („*Să să știe că aciastă sfântă carte ce să cheamă Liturghie iaste a mea, a lui Gheorghe din Jebel, luată cu bani florinți 5, de la Simion vătavul din școla Râmnicului; leat 1730 misiati Septe[m]vrie 19*”; 8. *Molitvenic* din 7255 [1747]; 9. *Octoih*,

⁵⁶ Dreghiciu 1981, p. 490-494.

⁵⁷ Iorga 1906, p.173.

⁵⁸ Un preot *Maxim* găsim de exemplu, în *Conscripția din 1733*, la Lancrăm, ca unit și bigam, unde profesa alături de popa Ioan și popa Petru.

1792; 10. *Octoib*, 1826, Buda; 11. *Molitvenic* din 7255 [1747]; 12. *Psaltire* din 1756; 13. *Triod* din 1761.

III. În inventarul celeilalte biserici din centru enumera următoarele exemplare: 1. nn *Antologhion* din 7244 [1736]; 2. *Chiriacodromion* din 1699; 3. *Penticostar* din 1768; 4. *Triod*, 1731; 5. un manuscris *Dialogos...*, [redactat] de *Dimitrie Vaida de Șoos-Mező*, la Blaj, în 16 Aprilie 1815.

Tot lui Nicolae Iorga i se datorează semnalarea în fugă a unei notițe foarte interesante, de pe un exemplar de carte, descoperit în dotația bisericii ortodoxe din Răhău, respectiv pe *Predicile* lui Samuil Micu, pe care se specifica faptul că volumul fusese cumpărat în 1794, de la „părintele Macarie” din Brașov⁵⁹, ceea ce pentru noi constituie o informație deosebit de valoroasă, pentru că putem corobora, incipient și sub semnul întrebării desigur, dar într-un mod absolut interesant, informația respectivă cu activitatea unuia dintre cei mai inimoși colportori ai cărții blăjene de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, care a fost părintele Macarie⁶⁰, probabil identic cu preotul Macarie din Brașov, amintit de Iorga, despre identitatea și viața căruia însă nu avem prea multe informații, la ora actuală, dar cei doi Macarie, de care avem știre, disparat, aveau, se pare, un ce comun, anume *colportajul de carte*, cu *predilecția evidentă asupra cărților de Blaj*, ceea ce face posibilă, sub aspect teoretic, încercarea de suprapunere a identității celor doi, respectiv de identificare, cel puțin provizorie, a unuia cu celălalt.

Până acum nici nu știam de unde să începem căutarea informațiilor pentru identificarea colportului amintit (din arhiva Blajului, desigur; dar iată că în mod surprinzător bibliografia pare a ne oferi un sprijin indirect, de care e bine să ținem seama, în lipsa altor repere), care cu siguranță a fost și față bisericească, dar în lumina corelării pe care încercăm să o facem acum putem adânci, cu probabilitate, sau, cel puțin, diversifica mai mult, cunoștințele noastre de până acum. Ciudat este că exemplarul respectiv al *Propovedaniilor* lui Samuil Micu, din 1784, pare a se fi pierdut, pentru că nu l-am găsit specificat în fondurile de carte cercetate de Doina Lupan (la muzeul din Sebeș, unde ar fi putut ajunge, prin osârdia aceluiași Ioan Raica, de exemplu) și Doina Dreghiciu. Și dacă colportorul Macarie a avut legături cu Răhăul, este posibil ca el să fi răspândit și alte cărți de Blaj, în zona Sebeșului, inclusiv în rândul românilor sau „grecilor” cu dare de mână, din localitatea amintită!

Pentru a completa tabloul existentului de carte veche românească, mai vechi sau mai recent al Sebeșului, atât la nivelul lăcașurilor sale de cult cât și la cel al colecției sale muzeale principale, este de specificat faptul că mai recent au fost incluse în componența colecției de la Muzeul din Sebeș un număr de alte cinci tipărituri vechi românești, aflate într-o stare de conservare deosebit de precară, recuperate de Radu Totoianu din podul bisericii foste greco-catolice și

---

⁵⁹ *Ibidem*, p. 155. Informație reiterată și de către Fleșer *et alii* 2005, p. 113, nota 1.

⁶⁰ Vezi în legătură cu acest colportor, colaborator al prefectilor tipografiei, neidentificat încă, Mircea, Mircea 2004, p. 21-22.

care au fost lăsate temporar, mai apoi, în 1999, pentru identificarea lor, de către autoarele studiului de față, la *Muzeului Unirii* din Alba Iulia.

Titlurile respective, care în mod cert îmbogățesc cunoștințele de până acum despre cărțile vechi circulante prin spațiul cultural al Sebeșului, sunt următoarele:

1. *[Octoih]*, [București], [1731]⁶¹

BRV, II, 201, p. 41-42.

Exemplar foarte deteriorat, cu legătura aproape complet distrusă.

Paginație: P 41-464; P 1-139. Text pe o singură coloană, 26 rânduri pe pagină.

Greșeli-omisiuni în paginație: lipsesc paginile 371-382 (prima paginație); de la pagina 35 nu se mai poate urmări paginația, din cauza deteriorărilor; desprinse de corpul cărți, paginile 145-150, din numerotarea a doua.

Stare de conservare: distrucție fizică avansată.

2. *[Antologhion ce să zice înflorirea cuvintelor]*, [Râmnic], [1745]⁶²

BRV, II, 237, p. 80-83.

Tipar negru și roșu, pe două coloane, cu 40 de rânduri pe pagină.

Exemplar foarte deteriorat, fără legătură, care s-a deteriorat aproape complet.

Formatul în 4°; Paginație: F 42-380.

---

⁶¹ Un astfel de titlu n-a fost consemnat de Doina Dreghiciu în cele trei parohii românești din Sebeș, doar în cea de-a treia, III, se consemna existența unui *Triod* de Râmnic din 1731, în celelalte două neexistând tipărituri mai vechi de 1742 (I), sau 1743 (II). Un astfel de exemplar nu apare nici la Petrești, Sebeșel, Săsciori (vezi Dreghiciu 1982, p. 491-505) - în biserica din Săsciori exista însă un exemplar din ediția a II-a a *Octoibului* bucureștean - (*Ibidem*, p. 502), Laz, Căpâlna, și Șugag (vezi Dreghiciu 1983, p. 262-278). Iorga găsea la biserica greco-catolică din Sebeș, un exemplar al *Octoibului* de Blaj din 1792, achiziționat în 1817, pentru biserica cu pricina, dar acesta fragmentar, investigat în mod deosebit și prezentat public în premieră, cu ocazia actualii cercetări, este desigur diferit de o astfel de ediție. În prima biserică neunită din centrul Sebeșului, investigată de către Nicolae Iorga, savantul găsea însă un *Octoib* din 1763, despre care însă nu dădea nici un fel de alte explicații și ne întrebăm dacă nu s-ar putea face vreo corelație între cele două exemplare? De asemenea marele savant român semnala existența, în inventarul celeilalte biserici ortodoxe din centrul Sebeșului a unui *Octoib* de Buda din 1826, dar nici cu acesta nu se poate corela exemplarul descoperit ulterior la Sebeș.

⁶² Iorga 1906, p. 175 amintea în inventarul bisericii respective un *Antologhion*, denumit de altfel în însemnare *Minei*, din 7244, respectiv din 1736, tipăritură foarte valoroasă, achiziționată de către săteni, imediat aproape după editare, în 19 decembrie 1736, cu 20 florini renani, donați de către Miclăuș Grecul - 5 florini, Trifu al Iacobi - a putut dona și el 5 florini (pasajul cu donația propriu-zisă fiindu-i însă ilizibil lui Iorga), și de către comunitatea „satului” Sebeș, românii și grecii din Sebeș nefiind la vremea respectivă asimilați orășenilor, ci ei erau considerați ca un sat, ca locuind într-o suburbie, cu caracter sătesc al *civitas*-ului, ceea ce pentru noi este deosebit de interesant. Și atunci ne întrebăm dacă prima identificare făcută la Alba Iulia, a fragmentului amintit, este corectă, prin raportare la ediția *Antologhionului* de Râmnic, din 1745, sau este totuși vorba de un *Antologhion*, tot de Râmnic, dar din 1736? Nicolae Iorga mai semnala în a doua biserică ortodoxă din centru un *Antologhin* din 1852! (p. 173).

Paginație: exemplarul prezintă erori, omisiuni de paginație; primele 10 file se păstrează doar în proporție de ½; în loc de 168 apare 164; în loc de 169 apare 165; lipsă foile 290-298; fila 343 este numerotată de două ori și ca atare, implicit, se omite 342; fila 379 lipsește.

Ornamentație: pe fila 371 recto apare un frontispiciu vegetal-floral în chenar.

Starea de conservare: precară; prezintă urme de inundare, deformări lineare, file îngălbenite în tot corpul cărții; apar pete de ceară, intermitente; atac microbiologic și fungic accentuat, mai ales în partea superioară a blocului cărții.

Însemnări manuscrise: pe filele 431-461 apare o însemnare, deosebit de interesantă, care poate fi transcrisă parțial: „...*al mieu popa Niculae din Cârna, iară eu am făcut lui Adămuș Ion un sărindari de i l-am plătit, iară acum n-are nime nice o treabă cu el. Văl[eat] 1764 (limba română, chirilice, cerneală maro)*”.

3. [*Psaltirea prorocului David*], [Râmnic], [1784]⁶³

BRV, II, 480, p. 295.

Tipar negru, 24 rânduri, pe pagina încadrată. Formatul în 4°, de 8 foi + 242 (foi?) numerotate.

Pe foaia 5 r: „*Purtătoriu de grijă fiind tipografiei Gheorghie Nicolaovici*”, text care a constituit indiciul de identificare în BRV.

Ilustrații: pe fila 5 verso *Proorocul David scriind* (xilogravură semnată cu inițialele D. K., inițialele respective nefiind specificate în BRV); frumoase inițiale ornate cu motive vegetal-florale în tot textul; apar frontispicii cu motive vegetal-florale stilizate; text încadrat în chenar negru.

Stare de conservare: degradări diverse și distrucție avansată a volumului.

4. [*Theologie moralicească*], [Blaj], 1796

BRV, II, 600, p. 385-386.

Formatul: în 4° (23 x 17 cm).

Paginație: P 7-8; lipsesc p 9-20; P 21- 303; P[1] și 370 P.

Greșeli de numerotare: prima numerotare 55 în loc de 5.

Particularități: Pe F 102 de la a doua numerotare este tipărit modelul unui arbore genealogic, intitulat *Spîțele rudeniei*.

Legătura: Din prima copertă se păstrează doar ½; scoarțele sunt din lemn, îmbrăcămintea lor fiind hârtie și piele (la cotor), dar ea s-a deteriorat mult.

Deteriorări: legătura este puternic deteriorată; volumul prezintă tendințe de cotor concav; atac fungic și de anobidae, atât la cotor cât și în corpul cărții; tot corpul cărții prezintă halouri de umiditate, însoțite de pete brune, care certifică instituirea atacului fungic; paginile 21-31 sunt doar parțial păstrate.

---

⁶³ *Psaltiri* semnalate de Nicolae Iorga la Sebeș sunt următoarele: la a doua biserică neunită din centru ni se specifică existența unei *Psaltiri* din 1756! Se pot corela edițiile respective?

5. *[Octoih]*, [Blaj], [1825]⁶⁴

BRV, III, 1242, p. 474-476.

Tipar negru și roșu.

Format: în 4°; dimensiuni: 15,8 x 14, 3 cm.

Lipsuri: din prima numerotare, lipsesc pp. 297-300; 221-329; 353-354; 359-360; 401-408; paginile 413-414 sunt doar fragmentare (1/4); lipsesc 415-416; la a doua numerotare: la numerotarea paginii 46 s-au inversat cifrele; paginile 63-64 sunt numerotate stânga sus și inversate.

Deteriorări: legătura este complet distrusă; mai multe file sunt parțial desprinse din corpul cărții; sunt prezente halourile de umiditate și deformările lineare; patina funcțională ajunge până la îmbâcsire cu murdărie; colțuri îndoite; atac se anobidae atât în corpul cărții, cât și în zona cotorului; puternică distrucție microbiană.

Cum se observă exemplarele recuperate completează în mod fericit colecția de carte veche românească, prezentată deja în bibliografie de către Doina Lupan, nucleul de bibliografie veche, constituit îndeosebi prin strădania regretatului Ioan Raica, dar continuarea eforturilor antecesorilor nu este în nici un caz inoportună, ca de altfel și îmbogățirea în viitor a fondului respectiv, prin noi achiziții, donații sau recuperări, inclusiv restaurarea exemplarelor de carte veche prezentate cu ocazia actuală.

Din zona Sebeșului par a proveni și unele exemplare de carte veche, de la Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia, respectiv un *Ceaslov de Iași*, din 1750⁶⁵, *Euchologion*, Blaj, 1815, a aparținut Bisericii unite din Sebeș, dar a fost dată la schimb celei greco-catolice din Ciugud: „*S-au dat în schimb la basereca greco-catolice dein Ciugudu. Sabesiu 12 Augustu. Deacu, parohu și Protopopu*” / „*S-au cumperat pe sama și din banii Bisericii Unite din Szasș Sebeș cu 115 f. de aramă.1846*” / „...*Sabesiensi [1]846. Deak Parob*”.

Din zona respectivă, adică de la Cioara provine un exemplar al *Noului Testament* de la Bălgrad, din 1648, cu numeroase însemnări legate de trecutul localității respective, achiziționat în 1960 la Biblioteca Batthyaneum din Alba Iulia⁶⁶, ca de altfel și un exemplar tot atât de valoros al *Îndreptării legii*, Târgoviște, 1652, cu un pomelnic al preoților din Cioara, întocmit de Dragosin Oană⁶⁷. *Evangelhia învățătoare*, Dealu, 1644, de la Biblioteca Batthyaneum s-a aflat și ea la Lancrăm, la un moment dat, în posesia unui anumit popa Gheorghe⁶⁸. O

⁶⁴ Iorga semnala un *Octoih* de Buda din 1826 (p. 174).

⁶⁵ Vezi Hațeganu, Lupan 1979, p. 420: exemplarul prezintă următoarea însemnare: „*Acest ceasloru s-au dat la popa Grigorie de la Dascălu din Strugari, Macarie...*” și în interior o alta, referitoare la „*Alexandru Raica. 1864 Fauru 21 de zile*”.

⁶⁶ Vezi Bica 1980, p. 237-238.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 238-239 (cu însemnarea din 1949 a preotului Dragosin Oană, urmaș al lui Sofronie din Cioara; se mai afirmă despre exemplar că provenea din dotația fostei mănăstiri din Plaiu Coirii, dezafectată în 1788, „prin zavistia unișilor, despre care știa tot prin tradiție că ar fi fost închinată din vechime Mănăstiri Cozia, din Țara Românească”.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 235.

proveniență evident sebeșeană avea și un exemplar al *Sicriului de aur*, Sebeș, 1683, aflat în colecția de carte de la Batthyaneum, care în 1857, de exemplu, îi aparținea lui Isidor Albini, un posibil posesor al său, sau doar lector, probabil într-o perioadă anterioară putând fi și clericul Ieronim Albini, care-și scria, latinizat, numele pe exemplar, dar înainte, respectiv în 3 mai 1789 scria pe exemplar, în calitate evidentă de posesor, Ioan Kabba (Joannes Kabba), acest personaj putând fi totuși identic cu Ioannes Gog, numit și Viradi, supranumit Kaba, dar înaintea acestor posesori, cartea a putut fi a lui „popa Vasilie”, ori acest popa Vasilie de pe la sfârșitul secolului al XVIII-lea ar putea fi chiar Vasilie Moga, viitorul episcop al Transilvaniei(!), semnat și el pe carte („Această carte este a lui...”), pentru ca în 1955 exemplarul să fie achiziționat la Biblioteca Batthyaneum din Alba Iulia⁶⁹.

De la un colecționar din Sebeș, dr. Cornel Frâncu, provine un exemplar al *Teologhiei dogmatice și moralicești despre Taine preste tot*, Blaj, 1801. De fapt un colligat de cinci tipărituri, din seria amintită, de Blaj, aflat sub cota CVR 108), a lui Samuil Micu, fiind achiziționat la Muzeul din Alba Iulia în 1952⁷⁰. Euchologionul de Blaj din 1815, de la Muzeul Unirii din Alba Iulia (CVR 11) a ajuns de la Sebeș la Ciugud, prin schimb de tipărituri (a fost cumpărat pentru biserica greco-catolică din Sebeș în 1846, cu 115 florini de aramă⁷¹.

Vizita la Sebeș și Alba Iulia a împăratului Franz Jozsef, din 22/10 iulie 1852 o consemna, în 26/ 14 iulie același an, preotul greco-catolic al Ciugudului, Maxim Anghel, respectiv la orele 12 împăratul sosea la Sebeș, pentru a ajunge la Alba Iulia pe la orele 6, după masa⁷².

Un *Catavasier grecesc și românesc*, Sibiu, 1817 (CVR 29) a circulat în zona Sebeșului și Săsciorului, pe o filă relatându-se despre un incendiu mare de la Sebeș, din 16 august 1855, când au ars 72 de case și 56 de șuri cu grâu de la „*punțile Lupșestilor, la vale, pe amândouă rândurile, până la Ion Chirca, la podișor*”, desigur în zona suburbană, locuită de români⁷³. Un exemplar al *Bibliei* de la Blaj, din colecția Muzeului Unirii din Alba Iulia (CVR 483), ar putea proveni din Săsciori, deoarece pe o filă a sa scria în 3 III 1911, Dumitru a lui Iacob Aleman, localizându-și însemnarea în „Săsciori”⁷⁴. Din zona Sebeșului, de la Strungari pare a proveni exemplarul unui *Ceaslov* de Iași din 1750 (CVR 501), deoarece este amintit într-o însemnare „dascălul Macarie din Strugari”, care ar fi dat exemplarul popii Grigore, iar mai apoi apare, într-o altă însemnare „Alexandru Raica, 1864, Furu 21 de zile”⁷⁵.

Prin studiul de față s-a încercat îndeosebi rememorarea și îmbogățirea parțială (oricum resintetizarea lor) a cunoștințelor bibliografice acumulate până

---

⁶⁹ *Ibidem*, p. 239.

⁷⁰ Hațeganu 1976, p. 233.

⁷¹ *Ibidem*, p. 239.

⁷² Lupan, Hațeganu 1974, p. 370, autoarele transcriau greșit anul, 1802, în loc de 1852.

⁷³ Hațeganu 1977, p. 386.

⁷⁴ Hațeganu, Lupan 1979, p. 401.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 420.

la ora actuală, despre viața spirituală și exemplarele de carte veche românească vehiculate (și stocate actualmente) pe teritoriului Sebeșului, pe parcursul vremii, începând din secolul al XVII-lea, reevaluarea generică efectuată servind desigur, ca preambul, pentru reluarea și aprofundarea considerațiilor bibliografice de până acum, pentru stoarcerea de informații documentare suplimentare a surselor cunoscute până acum și interpretarea lor corelativă mai exigentă, ele urmând a fi coroborate, în viitor, de către urmași, mai intim și cu alte informații de natură documentară, despre personalitățile și locuitorii români ai așezării, pentru a anima mai mult istoria comunității românești respective, pe parcursul a trei secole din trecutul modern al Transilvaniei, esențiale pentru plămădirea identității noastre naționale. Exemplarele de carte veche românească cu valoare patrimonială atestate în zona Sebeșului, intens circulate și lecturate, de uz nu numai propriu-zis bisericesc ci și de uz extrabisericesc, fiind adeseori citite și în afara bisericii (pe lângă faptul că textele respective erau inoculate îndeosebi pe cale orală), pentru consolidarea conduitei creștine a enoriașilor de ambele confesiuni din localitate, vorbesc despre viața confesională și spirituală a unei comunități românești puternice, despre identitatea de sine strămoșilor noștri (despre conștiința lor și universul lor perceptiv) și despre perpetuarea, la nivel de interes major, a limbii și a culturii strămoșești.

**The Local Religious and Spiritual Life as Reflected by the Old Romanian Books
kept in the Heritage Fund of Sebeș Township (17th -19th Centuries):
Preliminaries, Comments and Bibliographic Updates**

(Abstract)

This studies contains a review of the entire bibliography on the old Romanian books kept in Sebeș that were catalogued by Nicolae Iorga and later on by Doina Lupan and Doina Dreghiciu. The revaluation and eventual broadening of this type of bibliographic knowledge on the one hand, as well as the partial update of information and the review of the most important notes written on the leaves of the old printed works from Sebeș and the Sebeș Valley, on the other hand, help recreate a particular spiritual atmosphere that prevailed among all Transylvanian Romanians in the 17th - 19th centuries and was also characteristic of the town of Sebeș (and the Sebeș Valley, for that matter). These old books are a solid evidence of the vigour of a Romanian community divided in terms of faith into Greek Catholics and Orthodox, but still holding strong, as well as of the sometimes considerable economic power, of several inhabitants who bought books close to their hearts, for the use of the community, and sometimes even costly series of prints.

The earliest bibliography on this subject provides a general picture of the titles of the old printed works kept in Sebeș and the surroundings. However, it would not be a futile undertaking to subject the incomplete prints, namely those with missing title pages and whose identities were established in an initial stage, to a renewed scrutiny so as to increase the reliability of the data we work with, of our own expertise. Taking into consideration that a few handwritten marginal notes from the printed leaves were transcribed defectively makes it necessary that the transcripts be concurrently checked so as to improve the reliability of the information provided in the current as well as future expert accounts. Such an undertaking is beyond the scope of this study.

Nevertheless, it is deemed necessary and anticipated. Another important aspect is that that the data on the old Romanian books kept in Sebeș have been enriched with several new,

incomplete titles, recent acquisitions of the local municipal museum. They complete the information on the old Romanian printed works present in this locality over the 18th century and in the early 19th century and represent a living proof of the fact that the list of the old printings was by no means exhaustive and it was possible that even more printings the scholars did not have knowledge of in 1979-1982, to have circulated in this area. Furthermore, one cannot but admit to the idea that some of the printings may have disappeared altogether leaving probably no other trace of their existence than mentions in certain documents, mainly in the church inventories, which will be studied more seriously in the future.

However, the central aim of this study is, undoubtedly, to draw attention to the existence in Sebeș of 5 fragmentary old Romanian books: *Octoih*, Bucharest, 1731; *Antologhion*, Râmnic, 1745; *Psaltire*, Râmnic, 1784; *Theologie moralicească*, Blaj, 1796; and *Octoih*, Blaj, 1825. These books had probably been in the possession of the former Greek Catholic church from the locality. Beyond any doubt, the most valuable item is the *Antologhion* that appeared in Râmnic in 1745, as one of its marginal notes mentions the name of priest *Niculae from Cârna*, a former owner of the book in 1764. This study also sheds light upon certain realities regarding the religious separation of the Romanians in Transylvania over the 18th century emphasising the fact that both denominations used Romanian books coming from Orthodox workshops across the mountains (Bucharest and Râmnic, mainly) as well as from that of the Transylvanian Greek-Catholic Episcopate in Blaj.

Abrevieri bibliografice

- Bica 1980 - Cristina Bica, „Tipăriturile românești vechi existente în Biblioteca Batthyaneum din Alba Iulia”, în *Apulum*, XVIII, 1980, p. 233-251.
- Dreghiciu 1979 - Doina Dreghiciu, „Cartea veche românească în câteva colecții de pe Valea Sebeșului (Considerații preliminare)”, în *Apulum*, XVII, 1979, p. 369-373.
- Dreghiciu 1981 - Doina Dreghiciu, „Cartea veche românească de pe Valea Sebeșului (Catalog), I”, în *Apulum*, XIX, 1981, p. 487-498.
- Dreghiciu 1982 - „Cartea veche românească de pe Valea Sebeșului (Catalog) II”, în *Apulum*, XX, 1982, p. 491-505.
- Dreghiciu 1983 - Doina Dreghiciu, „Cartea românească veche de pe Valea Sebeșului. (Catalog), III”, în *Apulum*, XXI, 1983, p. 262-278.
- Fleșer et alii 2005 - Gheorghe Fleșer, Ioana Rustoiu, Ana Dumitran, *Biserici românești de zid din județul Alba. Vol. I. Protopopiatul ortodox Sebeș*, Alba Iulia, 2005
- Hațeganu 1976 - „Cartea veche românească în Muzeul Unirii Alba Iulia, III”, în *Apulum*, XIV, 1976, p. 225-250.
- Hațeganu 1977 - „Cartea veche românească în Muzeul Unirii Alba Iulia, IV”, în *Apulum*, XV, 1977, p. 371-391.

- Hațeganu, Lupan 1979 - Lucia Hațeganu, Doina Lupan, „Cartea veche românească în Muzeul Unirii Alba Iulia, V”, în *Apulum*, XII, 1974, p. 359-394.
- Iorga 1906 - Nicolae Iorga, *Scrisori și inscripții ardeleni și maramureșene*, vol. II, București, 1906.
- Josan *et alii* 1996 - Nicolae Josan, Gheorghe Fleșer, Ana Dumitran, *Oameni și fapte din trecutul județului Alba în memoria urmașilor*, Alba Iulia, 1996.
- Lupan 1981 - Doina Lupan, „Cartea veche românească în Biblioteca Muzeului din Sebeș”, în *Apulum*, XIX, 1981, p. 479-486.
- Lupan 1982 - „Cartea românească veche în colecția Muzeului mixt Sebeș (Catalog)”, în *Apulum*, XX, 1982, p. 507-527.
- Lupan, Hațeganu 1974 - Doina Lupan, Lucia Hațeganu, „Cartea veche românească în Muzeul Unirii Alba Iulia, I”, în *Apulum*, XVII, 1979, p. 385-440.
- Mârza 1998 - Eva Mârza, *Tipografia de la Alba Iulia. 1577-1702*, Sibiu, 1998.
- Mircea, Mircea 2004 - Gabriela Mircea, Ioan Mircea, „Din „rațiunile” tipografiei blăjene: o listă de „percepțiuni” bănești întocmită în anul 1782”, în *RRIC*, 1, 2004, p. 21-22.
- Păcurariu 1996 - Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, București, 1996.

Cuvinte-cheie: carte veche, tipografie, viață spirituală, Sebeș, Transilvania.

Keywords: old books, printing shops, spiritual life, Sebeș, Transilvania.